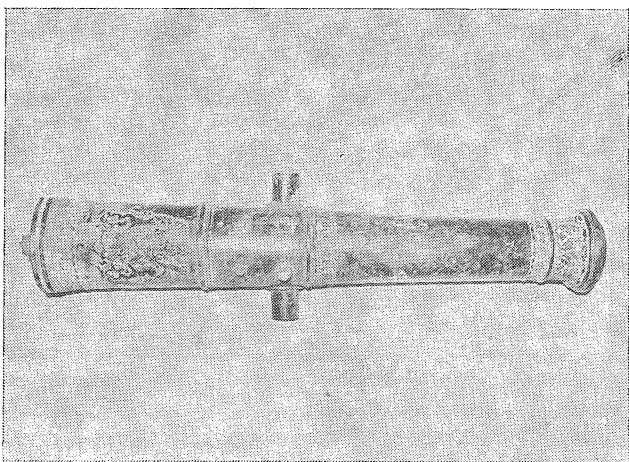


DZIAŁKO SPIŻOWE Z HERBEM BRÜHLÓW W ZBIORACH MUZEUM OREŻA POLSKIEGO W KOŁOBRZEGU

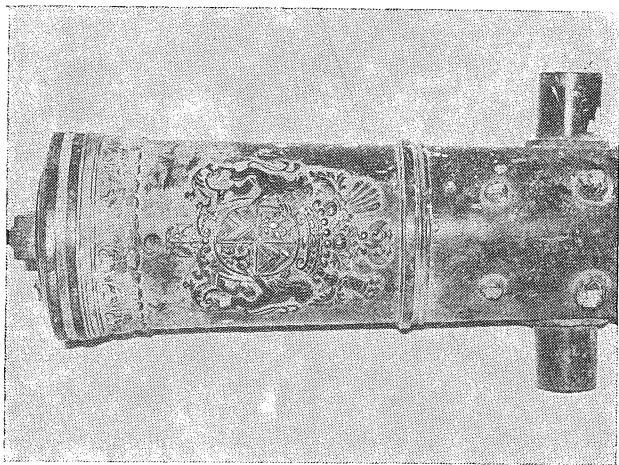
W 1960 roku dr Maria Grodzicka opublikowała w periodyku *Studia i Materiały do Historii Wojskowości* artykuł „Zabytkowe działa spiżowe w zbiorach polskich”¹. W artykule opisano 104 spiżowe lufy armat, haubic i moździerzy. Już wówczas nie były to wszystkie zachowane w zbiorach polskich zabytkowe lufy działowe, a i w ciągu przeszło ćwierćwiecza jakie minęło od czasu publikacji muzealne zbiory zabytków dawnej artylerii powiększyły się o kilkanaście obiektów. Obiecującym źródłem tego typu zabytków jest dno morskie w Zatoce Gdańskiej i prowadzona przez Muzeum Morskie w Gdańsku eksploracja podwodnych stanowisk archeologicznych. Dotychczas działalność ta powiększyła zbiór zabytków artyleryjskich o kilkanaście obiektów. Istnieją też możliwości pozyskiwania zabytków artyleryjskich od prywatnych oferentów, zdarza się to jednak wyjątkowo i liczyć można ewentualnie na obiekty niewielkie (armatki wiwatowe, moździerze i modele dział)². Toteż nabycie w 1986 r. przez Muzeum Ořeza Polskiego w Kołobrzegu od prywatnego oferenta okazałej spiżowej lufy armatki z herbem Brühlów jest swego rodzaju ewenementem, zważywszy na ogromne straty zabytków, jakie poniosła kultura polska w ciągu ostatniego półtora wieku.

1. Lufa spiżowa armatki wiwatowej z herbem Brühlów ze zbiorów Muzeum Ořeza Polskiego w Kołobrzegu



Już pierwsze ustalenia przy sporządzaniu wstępnej ekspertyzy oferowanego zabytku zmuszały do zwrócenia uwagi na znajdującą się w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa identyczną lufę armatki z herbem Brühlów. Armatka ta została zaprezentowana w opracowaniu Stanisława Kobielskiego pt. „*Nieznane polonicum w zbiorach Muzeum Historycznego m. Krakowa*”³. Niektóre ustalenia i oceny zawarte w wyżej wspomnianym artykule skłaniają do wysunięcia zastrzeżeń i wątpliwości, toteż przy okazji prezentacji armatki z herbem Brühlów z Muzeum Ořeza Polskiego w Kołobrzegu przedstawić chciałbym odmienny pogląd na czas powstania i osobę fundatora obu luf.

Lufa armatki spiżowa, o kształcie konicznym, długości całkowitej 103,5 cm i kalibrze 54 mm, podzielona jest profilowanymi pierścieniami na trzy części, wylotową, czopową i denną. Część wylotowa zakończona jest z przodu pierścieniową głową na kielichowato rozszerzonej szyi, zaznaczonej profilowaną obrączką. Po obu stronach obrączki sztywniej na kielichowatej nasadzie głowy i na szyi umieszczone są szlaki, złożone ze stylizowanych liści akantu. Szlak umieszczony na nasadzie głowy składa się z większych liści, połączonych ze sobą motywem trefli. Szlak umieszczony na szyi zwrócony w stronę dna armaty, jest o połowę węższy, złożony z drobniejszych, równie starannie opracowanych liści akantu. Kraniec części wylotowej lufy przed pierścieniem wyodrębniającym część czopową ozdobiony jest identycznym jak na szyi, lecz zwróconym do wylotu szlakiem z liści akantu. Część czopowa lufy wyodrębniona profilowanymi pierścieniami, posiada po bokach osadzone czopy, zaopatrzone w tarcze przy nasadach, uniemożliwiające tarcie lufy o ściany łoża. Na górnej powierzchni części czopowej lufy znajdują się podstawy od utraconych uchwytów — delfinów, a przed pierścieniem oddzielającym tę część od części dennej wybitý jest numer armaty „No 1”. Część denna zakończona jest z tyłu podwójnym profilowanym pierścieniem, po bokach spłaszczonym — spiłowanym, przed którym znajduje się fryz z liści akantu oraz otwór zapalowy. Na górnej powierzchni części dennej umieszczony jest odlany i starannie opracowany, cyzelowany kartusz z herbem Brühlów. Owalna, czteropolowa tarcza trzymana po bokach przez dwa lwy, zwieńczona jest koroną dziegiopalkową — hrabiowską, nad którą umieszczono



2. Część dennej lufy z herbem Brühlów ze zbiorów Muzeum Oręża Polskiego w Kolobrzegu

klejnot (orzeł dwugłowy oraz pięć strusich piór i wieżę z blankami lub wylot lufy armatniej z płomieniami i dymem wystrzału). Na tarczy herbu na przemian orzeł dwugłowy i szewron (krokiew zwrócona ostrym końcem do góry) na poziomo kreskowanym tle, oznaczającym kolor niebieski. Tarcza i lwy wsparte są na podstawie ze stylizowanych liści akantu, pod którą umieszczony jest wizerunek klejnotu orderu Orła Białego. Dno armaty kołiście sfazowane posiada nasadę nietypowego uchwytu dennego, którego brak. W nasadzie zestawione są resztki elementów żelaznych. Na dnie po bokach nasady znajdują się ślady po utraconych elementach.

Opisana wyżej lufa w porównaniu ze znajdującą się w Muzeum Historycznym miasta Krakowa, jest w gorszym stanie, brakuje jej delfinów i koluszek na dnie po bokach nasady uchwytu, a powierzchnia spiżu w wielu miejscach jest wgnieciona i zarysowana.

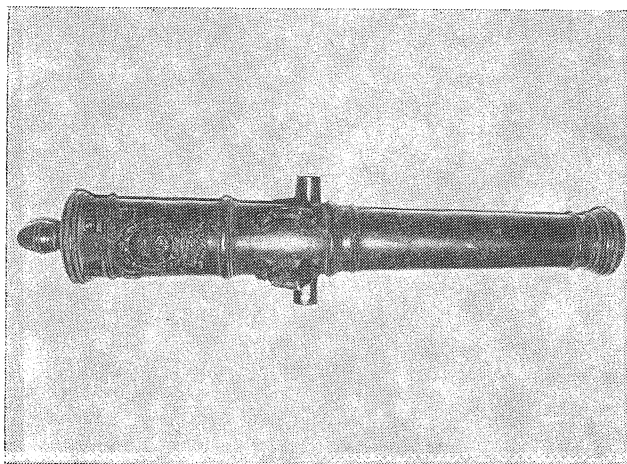
Obie lufy („krakowska” i „kołobrzewska”) należały do większej serii prawdopodobnie 4 armatek wiwatowych, stanowiących ozdobę rezydencji i używanych w szczególnie uroczystych chwilach. O liczebności serii wnioskować można z numerów zachowanych armatek (No 1 i No 3), a przeznaczenie tego typu działek (ustawienie po obu stronach bramy czy wejścia) określało ich parzystą liczbę.⁴ Lufy te, jak już wyżej wspomniano, zaliczyć należy do kategorii dużych armatek wiwatowych. Kaliber luf 54–55 mm określa wagomiar kuli, jaką mogły strzelać — wagomiar ten wynosi 1 funt.⁵ Dział o takim małym wagomiarze regularne wojska w XVIII wieku nie używały. W większości armii europejskich przyjęto jako podstawowe wagomiary dział 3-, 6-, 12-funtowe i wyżej lub 4-, 8-, 12-funtowe i wyżej. Dlatego mylnie jest zakwalifikowanie omawianych armat do kategorii dział 3-funtowych regimentowych⁶. Zaznaczyć jednak należy, że wagomiar 1-funt w kategorii dział wiwatowych był na tyle duży, że możliwe było doraźne, improwizowane w nagłej potrzebie ich bojowe używanie. W czasie Insurekcji 1794 r. oddziały pospolitego ruszenia, przy dotkliwym braku broni, a szczególnie artylerii, uzbrajały się nawet w armaty wiwatowe 1-funtowe⁷.

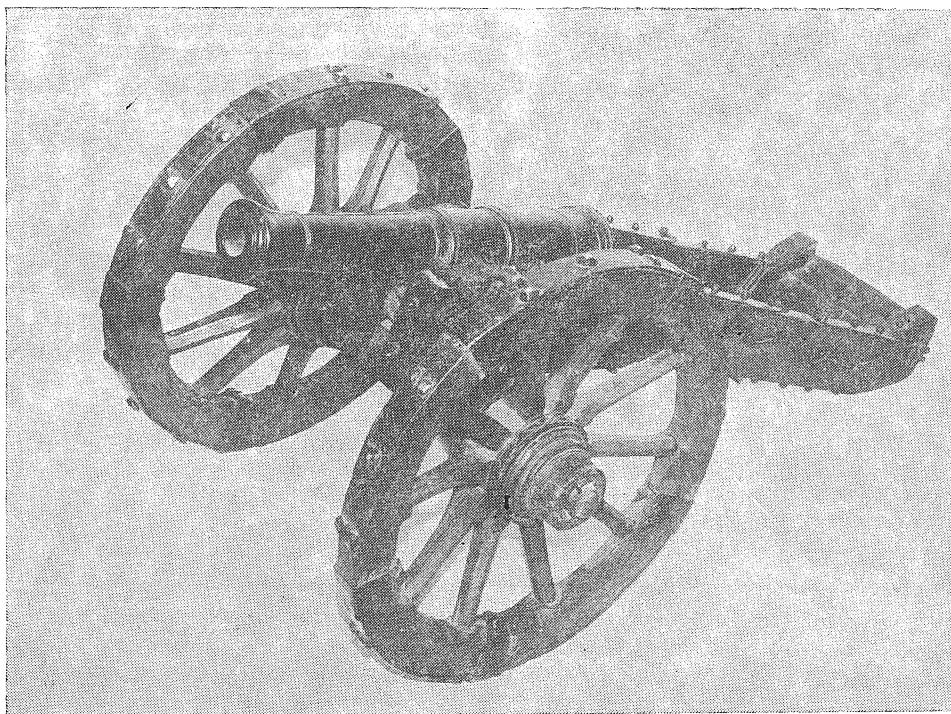
Znajdujący się na części dennej lufy kartusz z herbem umożliwia bliższe określenie osoby fundatora i czasu powstania. Czeropolowy herb to saski herb rodziny Brühlów, zwieńczony jest koroną hrabiowską dziewięciopalkową. Brühlowie tytuł hrabiowski uzyskali w 1737 r. Możemy więc przyjąć, że lufy zamówione zostały po 1737 r. Wiadomo też, że hr. Henryk Brühl, wszechwładny minister Augusta III, zabiegał o uzyskanie polskiego szlachectwa, które umożliwiłoby mu nabywanie w Polsce majątków ziemskich. W 1748 r. uzyskał polskie szlachectwo na podstawie wyroku trybunału piotrkowskiego, stwierdzającego polsko-szlacheckie pochodzenie Brühlów „na Ocieszynie i Brylewie” (herb Jastrzębiec)⁸. Przyjąć można, że wraz z uzyskaniem polskiego szlachectwa Brühl zaczął używać polskiego herbu, a nie jest on uwzględniony w herbach na omawianych armatkach. Wnioskować z tego można, że armatki te powstały przed rokiem 1748. Tak więc prawdopodobny czas powstania armatek określić można na przedział lat 1737–1748.

Znajdujący się pod kartuszem herbowym wizerunek klejnotu orderu Orła Białego ma również swoje uzasadnienie, bowiem pierwszym z Brühlów, który otrzymał ten order, był Henryk Brühl, a otrzymał go w 1731 r. od króla Augusta II. Przyjmując zatem określony wyżej czas powstania działek, fundatorem i ich pierwszym właścicielem mógł być tylko hrabia Henryk Brühl.

Stwierdzenie dra Stanisława Kobielskiego, że fundatorem działka był gen. artylerii Alojzy Fryderyk Brühl w 1763 roku jest w świetle powyższych ustaleń mało prawdopodobne. Prawdopodobieństwo to osłabia też sytuacja polityczna, w jakiej znaleźli się Brühlowie w latach 1762–63. Oto na sejmie 1762 r. stronnictwo Czartoryskich „familia”, a konkretnie stolnik litewski Stanisław Poniatowski (przyszły król Stanisław August) zakwestionował polskie szlachectwo Brühlów. Stwierdził, że nie może zasiadać w izbie poselskiej, nie może być posłem, osoba nie posiadająca polskiego szlachectwa, a jest nią poseł z ziemi warszawskiej hrabia Alojzy Fryderyk Brühl. Należy zatem usunąć go z grona posłów. Powstał o to wielki

3. Lufa spiżowa armatki wiwatowej (jedna z czterech) z herbem Brochwicz i Korsak (dł. całkow. 73,5 cm, kaliber 32 mm) z 1711 r. (nr inw. MWP 50 751)





4. Armatka wiwatowa na łożu z I poł. XVIII w., pochodzi prawdopodobnie z dawnych zbiorów wilanowskich (nr inw. MWP 50 754)

hałas i tumult w izbie, aż wreszcie dobyto broń. Udało się jednak uspokoić strony i nie doszło do rozlewu krwi⁹. Ostatecznie sejm został zerwany.

Wracając do kwestii ustalenia fundatora armatek stwierdzić należy, że mało prawdopodobnym jest, aby osoba (A. F. Brühl), której polskie szlachectwo tak niedawno kwestionowano, zamawiała w 1763 r. działka z obcym — saskim herbem. Byłoby to jawnym przyznaniem racji niedawnym przeciwnikom.

Pewnego uściślenia wymaga też zaliczenie armatki (armatek) do grupy „mocno spóźnionych dział zdobio-nych”. Omawiane armatki były to działka wiwatowe, mające pełnić rolę ozdoby rezydencji, a więc ich bogatszy dekor był usprawiedliwiony, były przy tym działkami prywatnymi, przy zamawianiu których decydującą rolę odgrywały życzenia fundatora. W zbiorach muzeów Warszawy i Krakowa znajdują się lufy spiszowych 3-funtowych armat regimentowych, odlanych w latach 80-tych XVIII w., a więc około 40 lat później od omawianych luf i posiadają bogatszy dekor. Zaznaczyć przy tym należy, że są to działa fundowane przez prywatne osoby (Potocki, Sapieha, Małachowski) w czasie kiedy obowiązywał ludwisarnię królewski rozkaz z 1779 r. o zakazie dekorowania dział herbami, napisami itp. Jednak w powyższym przypadku, mimo królewskiego rozkazu, uwzględniono życzenia fundatorów.

Reasumując stwierdzić należy, że obie lufy („krakowska” i „kołobrzaska”) pochodzą z jednej serii dział wiwatowych, wykonanych w latach 1737—1748 na zamówienie hrabiego Henryka Brühla. Odlano je prawdopodobnie w Dreźnie.

Szczegółowe badania mogą wyjaśnić bliższe okoliczności, w jakich omawiane lufy zostały zamówione oraz

ich przeznaczenie. Nieznane są źródła, z jakich lufy te trafiły do zbiorów muzealnych. Nieudokumentowane informacje odnośnie lufy nabytej do Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu stwierdzają, że znaleziona została w okolicach miasta Turek w Wielkopolsce.

P R Z Y P I S Y

¹ Grodzicka Maria: *Zabytkowe działa spiszowe w zbiorach polskich, Studia i Materiały do Historii Wojskowości*, T. VI, cz. 2, Warszawa 1960, ss. 358—414.

² W latach 70-tych Muzeum Wojska Polskiego nabyło od prywatnego oferenta lufę spiszową moździerza z II poł. XVIII w., a w początku lat 80-tych oferowano do MWP dwie spiszowe lufy małych armatek wiwatowych, datowanych na II poł. XVII i I poł. XVIII w.

³ Kobielski Stanisław: *Nieznane polonicum w zbiorach militariów Muzeum Historycznego m. Krakowa, „Krzysztofor”*. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa Nr 6, 1979, ss. 36—41.

⁴ W zbiorach Muzeum Wojska Polskiego znajduje się seria czterech małych armat wiwatowych z lat 1711—12 z kartuszami z herbem Brochwicz i Korsak.

⁵ Nowak T., *Zagadnienie ujednolicenia sprzętu artylerii w połowie XVII w.* SMHW T. V, s. 294.

⁶ Kobielski S., op.cit., s. 39.

⁷ Korzon T., *Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*, T. III, Warszawa 1923, s. 202.

⁸ *Polski Słownik Biograficzny*, t. III, s. 18, Kito-wicz J., *Pamiętniki czyli Historia Polska*, Warszawa 1974, s. 22; Boniecki: *Herbarz Polski*, T. II.

⁹ Kitowicz J., *Pamiętniki czyli Historia Polska*. Warszawa 1971, ss. 102—103.

Matuszewicz M., *Pamiętniki Marcina Matusze-wicza*. Warszawa 1876, t. III, s. 207.